

philippine studies

Ateneo de Manila University • Loyola Heights, Quezon City • 1108 Philippines

Ang Birhen sa Paanan ng Buwaya

Alvin B. Yapan

Philippine Studies vol. 53, no. 2&3 (2005): 244–259

Copyright © Ateneo de Manila University

Philippine Studies is published by the Ateneo de Manila University. Contents may not be copied or sent via email or other means to multiple sites and posted to a listserv without the copyright holder's written permission. Users may download and print articles for individual, noncommercial use only. However, unless prior permission has been obtained, you may not download an entire issue of a journal, or download multiple copies of articles.

Please contact the publisher for any further use of this work at philstudies@admu.edu.ph.

<http://www.philippinestudies.net>
Fri June 27 13:30:20 2008

Ang Birhen sa Paanan ng Buwaya

ALVIN B. YAPAN

Nasa kuwento ang halaga ng sining: ang paliwanag niya sa akin kung bakit kinakailangang makahanap ng kahoy na pag-uukitan niya ng kanyang iskultura. Wala sa mga kamay ng artista. Wala sa mga paet na kanyang gagamitin o sa ipapahid na yeso, kundi nasa kahoy na kanyang pipiliin. Hindi simpleng pagpili lamang kung matigas na kamagong ba o malambot na batikuling ang gagamitin, kundi sa kuwentong nakakabit sa kahoy. Isang kahoy na may kuwento. Hindi lamang basta kung anong kuwento, katulad ng mga kuwento ng mga kahoy na mabibili sa trosohan. Kuwento ng mga kahoy kung paano sila pinutol mula sa mga troso ng matatandang puno sa mga pambansang parke, at kung paano ipinuslit sa tulong ng mga langis na ipinampadulas sa mga pulitiko't militar. Hindi kuwento ang dugong naligwak dahil sa mga pag-ulan ng bala sa gitna ng kakahuyan. Hindi kuwento ang kung ilang ibon o hayop ang nawalan ng tahanan. Hindi kuwento ang kung ilang buhay ang nailibing sa pagguho ng lupa sa pagnanakaw ng buhay ng mga kahoy. Hindi na katangi-tangi ang ganoong mga kuwento. Kahit saang lugar man mapunta makatatagpo na ng ganitong mga kahoy na may ganitong mga kuwento. Parang mga mangga't niyog na itinitinda sa mga bangketa ng palengke. Parang mga tuyong dahon na kailangang walisin sa pagtataksilim. Ngunit hindi rin ang kahoy na pinag-uukitan ng mga taga-Paete ng kanilang mga santo. Dahil isa nang alamat ang kuwentong taglay ng kahoy ng mga iskultor ng Paete. Kilala na sa buong mundo. Bago pa man si Juan Luna. Bahagi na ng kasaysayan, hindi na malilimutan ng panahon. Dinarayo na ng mga mamimili. Kung

ang kahoy man nila ang paglililukan niya ng kanyang iskultura magiging bahagi lamang siya ng kapisanan ng mga iskultor ng Paete. Kinakailangang maghanap siya ng sarili niyang kahoy. Upang magkaroon siya ng sariling pangalan. Dahil iyon naman talaga ang kanyang pakay. Ang mabigyan niya ang kanyang sarili ng pangalan. Ang kuwentong tinutukoy niya ay hindi ang pamana ng mga ama sa mga anak, na sa pagkakapasa sa kanila ng kuwento, ay umaako na rin ng responsibilidad na magkaroon ng sarili rin nilang mga supling upang hindi maputol ang buong linya ng kanilang lahi na nakaaalam sa kuwento. Hindi niya pakay ang mga kuwentong nakapagpapanatiling-buhay ng mga angkan. May sarili nitong kasaysayan ang tinutukoy niyang kahoy, isang kasaysayan na nakapagpapanumbalik ng buhay ng mga patay na nakabaon sa mga nitsong nabura na ang mga pangalan, ng mga nakalimutan. Dahil iyon lamang ang kahoy na maaari niyang iharap sa mundo. Ang katangitanging kuwento ng kahoy ang magiging dahilan kung kaya magiging sining ang kanyang iskultura.

Ako ang napili ni Bernard upang samahan siya sa paghahanap ng gayong kahoy. Sa Amerika lumaki si Bernard. Anak siya ng may-ari ng upisinang pinagtatrabahuhan ko sa Makati. May nagsasabing magbabakasyon lamang siya sa Pilipinas. Pagkatapos ng gulong nangyari dahil sa pagguho ng World Trade Center. May nagsabing dito na raw siya sa Pilipinas titira, dahil tuluyan nang nagkahiwalay ang kanyang ama't ina. May nakapagbalita na mahirap lamang pala ang Amerikanang ina ni Bernard, na natuklasan lamang ng kanyang mayamang ama pagkatapos na ng kanilang engrandeng kasal. Negosyante ang ama ni Bernard ng mga kasangkapang pambahay na inaangkat sa ibang bansa. Mga kasangkapang yari sa inukit na narra, sa hinabing rattan, at iba pang katutubong materyales. Nagbebenta rin sila sa Pilipinas ng mga ipinampupunong kasangkapan sa mga bahay upang maging mga tahanan. Import-export ang kanyang negosyong pinatatakbo mula rito sa upisinang kasingkulay ng pilak ang salamin ng isang dingding mula sa labas. Ngunit mula sa loob, hinahayaan ng salaming makalagos ang paningin upang ipakita ang langit na bihira nang maging bughaw, madalas na kasingkulay ng gasolinang natapon sa daan tuwing papauwi na kaming mga empleyadong hapô sa hapon; ang langit, na kung may banta ng ulan ay kakulay ng pilak ng antigong salamin na hindi na

napupunasan, hindi kakulay ng pilak ng isdang pumipisik sa dalampasigan. Kaya pinupunan ang kakulangan ng langit ng bughaw na kuwarta ng presidente ng kumpanyang pinagtatrabahuhan ko. Bughaw ang alpombra; bughaw ang dingding. Bughaw na kasingkulay marahil ng dugo na nananalaytay sa mga ugat ni Bernard, ang unico hijo ng presidente. Bughaw tulad ng kapayapaan sa bandila, ng piskador na minsan ko lamang nakita nang bata pa ako, na napagkuwentuhan namin ni Bernard habang nakasakay sa bus papunta ng La Purisima. Sa bus namin napagkuwentuhan ang bughaw na piskador habang dumaraan ang luntiang kabukiran sa labas ng salaming bintana ng bus. Hindi pa raw siya nakakakita ng piskador sa tanang buhay niya.

Nanonood ako noon ng telebisyon. Hindi ko na matandaan kung ano ang pinapanood ko. Bigla na lamang lumabo ang mga larawan sa telebisyon na hindi naman nakapagtataka dahil madalas na iyong mangyari. Baka napalakas lamang ang ihip ng hangin at napihit ang antena sa taas ng bubong namin. Lumabas ako ng bahay upang ayusin ang antena. Nakita ko kung paano nakahilera ang mga antenang nagpapataasan sa mga bubong ng magkakapitbahay na tahanan. Ang iba'y dinagdagan pa ng kalansay ng mga payong. May mga tinidor o anumang bakal na maaaring ialay sa kidlat. Ngunit walang hanging gumambala sa antena namin. Ang nakita ko'y bughaw na piskador na nakadapo sa antena ng telebisyon namin. Ang piskador na hari ng mga ilog; ang piskador na matalas ang mga mata para sa mga isdang masisilo ng kanyang tuka. Parang tinawag ako ng piskador mula sa harap ng telebisyon upang makita ko siya sa buhay niyang kulay, sa buo niyang karingalan. Nagpakilala ang piskador sa akin, gaya nang ipinakilala si Bernard sa akin ng presidente bilang anak niya. Bagong uwi sa Pilipinas; nagbabakasyon at sikap tinatapos ang kanyang pag-aaral. Magpapatulong si Bernard sa akin na samahan siya sa bayan namin upang doon hanapin ang kahoy na pinipintuho niya. Ako ang kanyang magiging giyang nangungupahan lamang dito sa Maynila upang makapagtrabaho sa upisina ng ama niya. Wala pa akong anim na buwan sa trabaho. Hindi ko maaaring tanggihan ang hinihinging tulong sa akin kahit alam kong pula rin naman ang dugong aagos sa katawan ni Bernard sakali mang masugatan siya. Ngunit ibang dahilan ang binanggit ng kanyang ama. Literatura ang tinapos kong kurso sa

kolehiyo. Magkakasundo raw kami ng anak niyang pag-iiskultura ang tinatapos na kurso sa Amerika. Hindi ako makatatangi dahil nakakulong ako sa upisinang salamin ang isang dingding upang ipakita ang kadahupan ng langit na maging bughaw, na pinupunan ng bughaw na alpombra sa sahig, at bughaw na papel sa tatlong natitirang dingding. Kaya sa isang kakatang ikot ng pagkakataon, ang trabaho ko pa sa Maynila ang magdadala muli sa akin pabalik sa bayang aking pinagmulan.

Sa aking bayan na kinakailangan pang tawirin ang isang malawak na lawa upang marating, pagkatapos ng ilang oras sa loob ng bus. Umupa kami ng lantsa ni Bernard upang makaalis kaagad, at nang hindi kami abutin ng dilim sa gitna ng lawa. Kung hindi, hihintayin pa naming mapuno ang lantsa na aabot rin ng mga sampu o labinlimang tao. Ang huling biyahe na sa alas-singko ng hapon ang naabutan namin, kaya pupunuin na muna bago lumunsad. Kaya umupa na lang kami ng isang lantsang tahimik na sanang dumuduyan-duyan sa dalampasigan ng lawa, upang makaalis kaagad, sa pagmamadali ni Bernard at sa takot kong maabutan ng dilim sa gitna ng lawa. Hindi ako marunong lumangoy kahit dito ako lumaki. Nabubuhay ang pamilya namin at nasusulentuhan ang pag-aaral ko sa Maynila ng pagbibili at pagbebenta ng mga huling isda sa lawa. Ngunit kahit sa tubig nanggagaling ang kabuhayan ng pamilya namin, hindi ako natutong lumangoy. Minsan itinaon daw ako ng tatay sa gitna ng lawa nang bata pa ako. Ganoon daw upang matuto ang isang bata sa paglangoy. Itapon sa gitna ng lawa upang matutong iligtas ang kanyang sarili. Sa gitna ng lawa na malalim ang kaluntian, luntian pati ang kanyang mga lihim na itinatago; kung gaano kabughaw ang langit, ganoon naman ang kaluntian ng lawa na ayaw kopyahin ang kulay ng langit. Ngunit ni hindi ko raw naikampay ang aking mga kamay, hindi ko naisikad sa tubig ang aking mga paa. Kinailangan akong hanguin ng tatay sa tubig. Kaya kahit may katig ang lantsang inupahan namin ni Bernard, nandoon pa rin ang takot ko dahil sa mga kuwentong nakakabit sa lawa. Mga kuwento tungkol sa mga sirena sa ilalim ng lawa. Mga kuwento ng kakaibang hila ng tubig sa ilalim, mga alon na parating nag-aabang ng masisilo nila upang dalhin sa pusod ng lawa at ibunyag ang luntian nitong mga lihim. Dahil may mga kuwentong pinagpapasa-pasahan ang mga

magulang na kinakailangang takasan, tulad ng kinakailangang matutunan ang paglangoy. Ngunit pinili ng tadhana na huwag na lamang akong mamuhay sa tubig. Kaya't hindi nakapagtataka ang sinabi sa Bibliya: papatayin ng anak ang kanyang ama.

Pagbaba namin sa daungan, agad kaming sumakay sa traysikel. Itinali ang mga bagahe namin sa likod ng traysikel at sa bubungan. Ilang araw lang naman kami sa amin, ngunit napakaraming dala ni Bernard. Dinala niya pati ang kanyang kagamitan sa pag-uukit, dahil kailangang doon daw niya lilukin ang kanyang magiging iskultura. Hindi na mahirap ang pagmamaniobra ng traysikel sa dalawang hanay ng daan katulad ng dati, dahil ngayo'y sementado na ito. Hindi na maalikabok. Wala nang mga ukang dapat iwasan. Mabilis na dumaan ang puno ng mangga na kinatakutan ko nang bata pa ako dahil pinamumugaran ng mga multong binigti roon ng mga Hapon. Dinaanang namin ang abandonadong paaralan na ginawang garison ng mga Hapon. Dinaanang namin ang kumpol ng mga puno na itinatago ang malaking sugat sa lupa na pinagbagsakan ng bomba ng mga Amerikano. Dinaanang namin pati ang tulay na pinagpapakitaan daw ng pugot na paring Kastila. Alas-sais na nang makarating kami sa plasa ng bayan. May nakatirik na balkon sa gitna ng plasa. Magkakaharap sa plasa ang munisipyo, simbahan, mga unang tindahan na itinayo sa La Purisima, gasolinahan, rural bank, at ang palengke. Katatapos lamang ng huling misa para sa araw nang dumaan kami. Papalabas na sa simbahan ang mga manang at mga nahila nilang mga dalagita nang nakabelo pa at may dalang rosaryo. Sa liwanag ng papalubog na araw, hindi ko mawari kung ano ang mga itinaapon nilang tingin sa amin: pagkamuhi, pagkainggit, galit, paggalang, o hiya? Tiningnan nila kami tulad siguro nang unang makita ng mga indio ang mga Kastila. O tiningnan kami tulad ng muling pagbalik ng isang bayani sa kanyang sinilangang bayan, pagkatapos mapabalitang kinain ito ng isang higanteng isda.

Pormal ang tingin na itinaapon sa akin nina tatay at nanay nang magmano ako sa kanila pagkababa ko ng traysikel sa tarangkahan ng bahay namin. Kinamayan pa nila si Bernard. Marahil dahil itinaawag ko sa kanila na kasama ko sa pag-uwi ang anak ng boss ko sa Maynila. Kinalag ng drayber ng traysikel ang aming mga gamit at dinala sa loob ng bahay. Si tatay na ang nagbayad sa drayber ng traysikel. Kailangang

umakyat ng hagdan upang makarating kami sa salas. May silong ang bahay namin. Doon nakaimbak dati ang mga lumang kagamitan, at ang mga hindi na namin kailangan. Nang matuklasan nina tatay kung paano pinamugaran ng ahas ang silong, ipinatapon niya ang lahat ng nandoon na dati'y pinanghihinayangan niyang itapon. Wala nang laman ang silong ng bahay namin ngayon kundi hangin at katahimikan ng pagkalimot. Mapresko naman ang kabahayan at nawala ang amoy ng buklok at katandaan na lumulusot sa kahoy na sahig. Nakahanda na ang hapag pagdating namin ni Bernard, kaya kumain na agad kami nang hindi pa nagliligpit ng aming gamit. Walang masabi si Bernard kung hindi papuri sa mga inihanda nina nanay: lahat isda at halata sa bawat subo namin na sariwa pa ang mga ito at bagong hango sa lawa, o baka nasa simoy lamang ng hangin mula sa lawa na nakararating dito sa amin lalo na't ganitong payapa ang gabi at papatulog na ang lahat.

Humingi ng paumanhin sina nanay pagkatapos kumain dahil magkasama kami ni Bernard sa kuwarto sa pagtulog. Isa lamang ang kuwartong ipinagawa nila sa loob ng kabahayan, maliban sa kuwarto nilang mag-asawa dahil mag-isa lang naman akong anak. Matanda na nang magpakasal sina nanay at tatay. Nasa sisenta na sila ngayon. Ang mga katulong ang gumagamit ng kuwarto ko pag-alis ko. Tuwing nagbabakasyon ako, sa salas sila naglalalatag ng banig kung saan matatagpuan ang telebisyon at ang radyo. Kaya, magkasama kami ni Bernard sa kuwarto. Pero sa kama siya matutulog; maglalalatag naman ako ng banig sa ibaba ng kama, kung saan ako matutulog. Bago kami natulog, inayos na muna namin ang lahat ng aming gamit sa loob ng aparador na nahalata kong walang kalaman-laman, inalis pati ang mga gamit ng katulong. Siguro ipinaalis lahat ni nanay, kaya maraming espasyo kaming paglalagyan ng gamit ni Bernard. Nag-ayos na muna kami ng gamit sa aparador dahil hindi ko puwedeng ilatag ang banig sa ibaba ng kama habang nakabukas ang pinto ng aparador.

Pinatay na namin ang ilaw sa loob ng kuwarto nang maalala kong kailangan pala naming magkabit ng kulambo. Bigla akong nanibago. Mayamaya lamang pagpipistahan na kami ng mga lamok na naninirahan sa halamanan ni nanay sa labas ng bintana. Nanibago ako pati sa paglalagay ng kulambo. Kahit nandoon pa rin ang mga pakong pagsasabitan ng mga kulambo kung saan ko sila palaging iniwan

tuwing aalis na ako papuntang Maynila. Hindi naman mainit ang panahon kaya hindi ko na binuksan ang bentilador. Paghiga ko, saka ko naisip kung ano kaya ang pakiramdam ni Bernard sa loob ng kulambo? Kung ako kayang lumaki na sa paggamit ng kulambo ay nasasakal ngayon, siya kaya'y gayon din sa loob nito? Parang nailibing ako nang buhay sa loob ng isang kabaong, o kaya'y nailibing sa guho ng isang lindol.

Lahat ng ito para lamang sa paghahanap ng isang kahoy na may kuwento, na may kakaibang kuwento, hindi katulad ng mga mangga at mga niyog na ibinebenta sa bangketa ng palengke, hindi katulad ng kahoy ng mga manlililok ng Paete. Hindi pa isinasalaysay sa akin ni Bernard kung anong kuwento ang kanyang nasaliksik sa katangi-tanging kahoy na hinahanap namin. Habang nasa loob ng kulambo, hinihintay ko ang sariling makatulog, nakikinita ko nang baka kinaumagahan ay maghahabol kami ng isang manok, ng isang pulang manok o puti, busilak sa kaputian. Maghahanap pagkatapos ng isang albularyo. Magpapatulong na mag-alay ng manok sa paanan ng puno na tinitirhan ng isang engkanto. Saka ko naisip na baka ang binabalak niyang putuling kahoy ay ang napapabalitang kahoy sa labas ng kabayanan, sa hangganan ng bundok. Ilang kuwento na rin ang nagkalat tungkol sa isang kapre na nakatira sa puno ng kamagong, na hinaharang nito ang mga napapadaang tao roon upang tuksuhin ng itim na kanin na magpapanatili sa kanila sa kanyang kaharian. Marahil iyon ang punong binabalak ipaputol ni Bernard. Lumaki siya sa Amerika, at hindi naniniwala sa gayong mga kuwento. Marahil nais niyang patunayan nang buong kayabangan, sa kanyang iuukit na iskultura, na patay na ang matatandang pamahiin, patutunayan niya sa pamamagitan ng paggawa ng sining sa kanila. Marahil magkakagulo sa aming bayan sa kanyang pagmamayabang. Marahil may mga sumpang ipapataw sa kanya, pati sa akin na nagdala sa kanya. Sino nga ba naman akong tatanggi gayong ako'y nakakulong din lamang sa isang gusaling puno ng bughaw na alpombra.

Ngunit ano't bigla ko na lamang narinig ang tinig niya. Doon sa loob ng walang ilaw na kuwerto kung saan kami natutulog, na naliliwanagan lamang ng ilaw mula sa poste na nasa labas ng bahay dahil nakabukas ang bintana. Ang boses lamang niya na lumalagos sa manipis na

kulambo. Alam niyang hindi rin ako makatulog. Marahil nasasakal rin siya sa loob ng kulambo. Tinanong niya ako kung may narinig akong kuwento tungkol sa mga estatwa sa museo sa kapitolyo.

“Wala,” iyon lamang ang sinabi ko sa kanya, at naputol na agad ang usapan naming ni hindi pa nasisimulan. Marahil inaasahan na rin ni Bernard na ganoon ang magiging sagot ko sa kanyang tanong. Marahil gusto lamang talaga niyang magkausap kami bago simulan ang paghahanap sa kahoy kinaumagahan. Marahil gusto niyang ibsan ang katahimikan na nagpapatindi lamang sa nakasasakal na kulambo. Kaya, nang hindi hinihintay kung gusto kong malaman ang kuwento ng mga estatwa sa museo ng kapitolyo, isinalaysay niya sa akin ang hinahabol niyang kuwento. Apatnapung sentimetro ang taas ng dalawang estatwa. Inukit sa malambot na kahoy ng batikuling. Antigo. Panahon pa ng Kastila. Nang una raw niyang makita ang estatwa, agad nahuli ang kanyang atensyon. May kakaiba sa dalawang estatwa na hindi agad niya nahalata. Nababakbak na sa ilang bahagi ang berdeng pinta ng nakaukit na damit ng Birheng Maria. Hindi na pantay. Gasgas na rin sa ilang bahagi ang mismong kahoy. Halatang marami nang pinagdaanang pagkakadagan o pagkakaipit o pagkakabangga sa higit na matitigas at permanenteng bagay. Saka lamang niya nahalata ang tumawag sa kanyang atensyon nang ituro sa kanya ng nagtatrabaho sa museo. Itinuro sa kanya ang ilong ng dalawang estatwa. Tinapyasan ng ilong ang dalawang estatwa. Saka sinabi sa kanyang panahon pa ng Kastila ang antigong estatwa. Inukit ng mga Tsinong iskultor na binayaran ng mga Pransiskanong pari ng parokya upang punuin ang retablo ng kanilang mga simbahan. Nang mag-alsa ang mga katutubong Pilipino laban sa mga Kastila, ang mga estatwa ang napagbuntunan nila ng galit nang matagpuan nilang nakatakas ang mga paring Pransiskano na natiktikan ang kanilang gagawing pag-aalsa. Inilabas ng mga katutubong Pilipino ang kanilang galit sa pamamagitan ng pagnanakaw sa kayamanan ng simbahan na hindi nadala ng mga Pransiskano na nagmadaling umalis. Nilapastangan nila ang kasagraduhan ng altar. Mula sa kanilang pedestal, itinaon sa marmol na sahig ng simbahan ang mga santong inukit ng mga Tsino para sa kanilang mga kliyenteng paring Pransiskano. Tinapyas ang matangos na ilong ng mga estatwa.

Wala akong alam tungkol sa mga santong piningasan ng ilong sa aming bayan. Ni hindi ko nga alam na may museo pala kami sa kapitolyo. Mga museo lamang sa Maynila ang alam ko. Tinanong din ni Bernard kinaumagahan sina nanay at tatay kung may narinig sila tungkol sa mga nasabing estatwa. Sinabi sa kanya ng nagbabantay sa museo na sa bayan namin natagpuan ang mga estatwa, na marami pa raw silang iniwang ibang kaparehong estatwa. Ngunit hindi rin alam ng mga magulang ko ang kuwento sa mga estatwa. Alam kong hindi nabigla si Bernard na hindi namin alam. Iyon marahil ang dahilan kung bakit ngayon lamang niya binanggit at tinanong sa akin. Dahil alam din naman niyang wala siyang makukuhang sagot sa amin. Paniniguro lamang ang pagtatanong niya.

Sinabi na lamang nina nanay at tatay na maaari kaming magtanong kay Mang Karyo, ang matandang albularyo sa bayan. Baka may alam siya sa kuwento ng mga estatwa at kung saan matatagpuan ang iba pa. Nagkatotoo nga ang naisip ko nang nakaraang gabi na maghahanap kami ng tulong ng albularyo. Hindi na nga lamang upang magpatulong sa pag-aalay ng manok kundi upang magtanong, dahil siya ang pinakamaalam sa aming bayan, lalung-lalo na kung tungkol sa kasaysayan ng mga pami-pamilya. Hindi naman kami binigo ng albularyo dahil nakumpirma niya ang kuwentong narinig ni Bernard sa loob ng museo sa kapitolyo. Dagdag ni Mang Karyo, dati noong nagbebenta ng musang ang mga taga-La Purisima sa mga Tsinong dumarayo noon sa bayan; sinusunod nila ang makipot na ilog na nag-uugnay ng lawa ng La Purisima sa kaalatan ng bughaw na dagat. Ngunit nang dumating ang mga Kastila, nanirahan na sa aming bayan ang iba sa mga Tsinong mangangalakal at nag-ukit na lamang sila para sa mga simbahan ng mga paring Pransiskano. Malaking negosyo noon ang pagiging santero para sa mga paring Kastila. Mas praktikal ang ganoong pamumuhay kaysa sa mapanganib na pagnenegosyo sa paglalayag sa hindi matantiyang sumpung ng panahon sa gitna ng karagatan. Pinuno raw ng mga paring Kastila ang retablo ng mga kapilya ng bawat baranggay ng mga santong inukit ng mga Tsino para sa kanila.

Pinapunta kami ng albularyo sa mga kapi-kapilya sa iba't ibang baranggay ng aming bayan. Magtanung-tanong daw kami at nasisiguro niyang may matatagpuan silang kahit na isa. Nang makarating kami sa

kapilya ng baranggay San Isidro, may naituro nga sa amin ang isang hermana doon na isang estatwang katulad ng inilarawan sa akin ni Bernard. Halatang lumang-luma na ang estatwa. Wala nang pintura sa ilang bahagi at nakikita nang parang nalapnos na balat ang kahoy na bati-kuling. Birheng Maria na bulag na ang mga matang Tsinita ang lantik. Pingas na nga ang ilong, na parang sumubasob sa magaspang na sementadong daan ang santa. Ngunit magkadikit pa rin ang mga palad sa pagdarasal sa kalangitan. Lihim na nakatago ang mga paa sa ilalim ng nakaukit na damit ng santa.

Binili ni Bernard ang santa sa halagang isang libong piso. Nakalagay ang santa sa loob ng lumang tokador na nakalagak sa labas ng kapilya. Kasama ito ng iba pang palamuti para sa Pasko, Semana Santa, at iba pang okasyon dahil wala nang mapaglagyan sa loob ng munting kuwerto sa likod ng altar sa loob ng kapilya. Matagal bago nabuksan ng hermana ang tokador dahil kinakalawang na ang mga bisagra nito't susian sa salit-salit na pagkakabilad sa araw at pagkakabasa sa ulan sa likod ng kapilya. Ayaw raw sanang ibenta ito ng hermana gayong ibinabaon sa lupa na parang bangkay ang mga lumang santa na gaya nito. Tinanong ng hermana si Bernard kung ano ang gagawin namin sa estatwa. Tapos, ikinuwento niya na ang kahoy raw kung saan inukit ang santa ay pinaniwalaang sumagip sa buhay ng iskultor sa isang baha. Malulunod na raw sana ang iskultor, nang biglang anurin ang kanilang bahay ng biglang baha, nang may makapitan siyang kahoy. Nang ilayo siya sa kamatayan ng kahoy, isinumpa niyang gagamitin niya ang kahoy sa kanyang pag-ukit ng isang santa. Isang kuwentong hindi pinaniwalaan ni Bernard pag-alis namin sa harap ng hermana. Dahil kung mapag-himala nga ito, bakit nauwi ang santa sa likod ng kapilya. Nasa paniniwala lamang marahil ng santero ang kapangyarihan ng santa. Nang mamatay siya, nawalan din ng bisa ang kuwento tungkol sa santa; nawalan ng kapangyarihan kung kaya't nasadlak sa likod ng kapilya. Nakapagtataka nga naman kung paano nagtapos sa tagapagsalaysay ang bisa ng kuwento. Nakapagtataka kung nawalan ng bisa ang kuwento sa pagkakapingas ng ilong ng santa.

Binili nga ni Bernard ang estatwa. Kinagabihan, habang nag-iinuman kami ng lambanog, sinimulan niya ang kanyang paglililok. Nagpausok daw sina nanay at tatay sa ilalim ng puno ng akasya sa pagtatakipsilim

upang umalis ang mga lamok. Kaya puwede raw kami roong manatili. Doon sa mesang yari sa kawayan na nakatirik sa lupa ang apat na paa, pati ang paa ng mga nakapaligid na upuan na yari rin sa kawayan. Sa liwanag ng ilaw na lumalagos sa bintana papunta sa bakuran at sa poste sa labas ng aming tarangkahan, naupo kaming dalawa ni Bernard upang doon niya simulan ang pag-ukit ng kanyang iskultura mula sa antigong estatwa ng Birheng Maria. Ipinatong ni Bernard ang kanyang mga gamit sa mesang kawayan, katabi ng inilapag na dalawang baso at isang bote ng lambanog. Salamat kina tatay at nanay na ilang ulit na sa aking pinuri ni Bernard dahil kahit matanda na'y nakatira pa rin sa iisang bubong. Pagkatapos ng maraming taon, nagkaroon na sila ng iisang kuwento, at hindi pa rin nagsasawa rito. Hindi katulad ng mga magulang niya. Kinumpirma ni Bernard ang mga usap-usapan sa upisina kung paano nagkahiwalay ang kanyang mga magulang: ang kanyang inang Amerikana, at ang ama niyang Pilipino na may lahing Tsino. Hindi ko na tinanong si Bernard kung magkahiwalay lamang ba ng tirahan o nagdiborsiyo na nang tuluyan ang kanyang mga magulang, pati na rin kung ano ang dahilan ng kanilang paghihiwalay.

Tinanong ko nang may halong paniniguro kay Bernard kung talaga bang sisimulan na niya ang kanyang paglilok ngayong gabi. Hindi na muna ba siya magpapahinga? Hindi na muna ba niya pag-aaralan? Hindi na muna ba niya hihintaying makauwi kami ng Maynila? Hindi na raw ba siya makapaghihintay? Dapat ngayon na niya gawin. Habang sariwa pa sa kanyang isip ang mga kuwento. Matagal na niyang pinag-aralan kung paano niya gagawin ang iskultura sa lugar, sa bayan, kung saan niya natagpuan ang estatwa. Hindi sa iba pang lugar. Dahil may epekto hindi man makita nang agaran at hayagan. Marahil magkakaroon ng epekto ang hamog ng gabi sa kahoy na kanyang pag-uukitan. Marahil babaguhin ng mismong kapaligiran ang disenyong binalak niya.

Walang dudang magkakaroon ng epekto ang lambanog, sabi ko sa kanya. Natawa siya sa akin. Tumpak daw, sabi niya, dahil nang gabing iyon siya ang bagong albularyo ng bayan namin na huhuli sa aming gabi, sa aming mga iniisip, sa mga panaginip na pakakawalan ng mga natutulog habang kami ay gising pa upang maglilok. Hindi raw ba ang alak ang parating mahalagang salik ng anumang banal na pagdiriwang. Kaya't nang makarating sa kapuluan ang mga Kastila, nakita nila ang

paglalango ng mga katutubo katulad ng paglalango ng mga disipulo ni Jesucristo sa Huling Hapunan, katulad ng paglalango ng mga pari sa loob ng Banal na Eukaristiya. Kaya kailangan din niya ako roon. Mahalagang salik din sa kanyang paglililok dahil ako ang magiging kainuman niya ng lambanog na magkakaroon ng epekto sa kanyang iskultura.

Nang dumating ang pulutan naming karne ng bayawak, iniwan na kami nina nanay at tatay. Huwag daw kaming lubhang magpagabi dahil baka magkasakit kami sa labas. At hinay-hinay lamang sa pag-inom. Hindi ko alam kung saan nakuha nina nanay at tatay ang karne ng bayawak. Sa tanang buhay ko ay hindi pa ako nakakatikim ng bayawak. Hindi sila nagluluto ng bayawak sa bahay namin. Ngunit ano't may nakuha sila upang ihain sa amin ngayon. Pagkatapos magparinig sa kanila si Bernard na hindi pa siya nakakatikim nito. Na pinagtawanan naman ni tatay at sinabing lasang manok lang naman. Ngunit nasisiguro niyang iba pa rin, pagtitiyak ni Bernard. Ang manok ay manok, ang bayawak ay bayawak. Magkaiba silang dalawa katulad ng lumang estatwang pinag-uukitan ni Bernard at ng lalabas na iskultura niya. Kaya marahil naghanap sina tatay upang makatikim si Bernard at ang kanilang anak. Nang gaging iyon, parang hindi ko na kilala sina ama't ina. Nang ihain nila sa harap namin ang bayawak, parang hindi na kami magkaiba ni Bernard, samantalang ako'y ibang-iba na sa kanila. Tinikman ni Bernard ang bayawak na niluto sa gata, at kinumpirma niyang lasa ngang manok ang bayawak. Sumunod akong tumikim at nakumbinse ngang lasang manok ang inihaing karne sa amin. Karne ng aso ang hindi raw talaga kayang kainin ni Bernard, anuman ang sabihin nila tungkol sa kanya. Kahit pa lasing na siya. Muli siyang pinagtawanan ni tatay. Ngunit hindi ininda ni Bernard ang mga pagtawa ni tatay, bagkus tinanggap pa niya nang buong-buo at sumali na rin sa pagtawa.

Niliha na muna ni Bernard ang imahen ng Birheng Maria upang maalis ang lumang pinta, upang muling lumabas ang kahoy. Bago niya inilabas ang kanyang balat na lalagyan ng iba't ibang paet. Iba-iba ang haba nila at lapad ng talim na alam kong mahal kung bibilhin. Mga paet na lilikha ng mga panibagong hugis at anyo, hindi lamang sa mga sariwang kahoy kundi sa mga antigong estatwa. Malayo sa presyo ng mga paet na ginagamit ng mga karpintero sa bayan namin. Naihambing

ko tuloy kung paanong hindi ko na magamit ang panulat ko ngayon sa pagsusulat at nagagamit ko na lamang ito sa pag-iimbentaryo para sa ama ni Bernard na nagpapaaral sa kanya ng pag-iiskultura.

Unti-unti kong nakilala ang inuukit ni Bernard mula sa ulo hanggang dibdib ng Birheng Maria. Ulo ng isang buwaya. Saka ko lamang naintindihan. Mula sa imahen ng Birheng Maria na inukit sa isang kahoy na minsang pinaniwalaang sumagip ng isang ninuno, iuukit ni Bernard ang paganong diyos ng mga buwaya. Para itong bul-ol sa hilaga, ang pigurang kinabaliwan ng mga Amerikano nang mapunta sila sa Pilipinas. Tuwid ang mga linya. Kakaunti ang mga kurba. Halatang magiging malaki ang ulo kaysa sa kabuuan ng katawan kapag natapos na. Nakadikit ang maliliit na kamay sa tagilirang makaliskis. Mga kamay na ginawa mula sa kapa ng Birheng Maria. Sa ulo ng buwaya, ipuputong ni Bernard ang dating korona ng liwanag ni Birheng Maria. Sa halip na buhok, magagaspang na kaliskis ng buwaya ang inukit. Kakikitaan na ng puno ng buntot ng buwaya ang nakaladlad na palda ng Santa Maria. Muling nakakita ang bulag na mata ng santa, ngunit mga mata na ito ng buwaya. Hindi nakatingala sa langit kundi nakatingin sa iuukit pang lupa, sa kanyang mga paang iuukit pa mula sa palda ng Birhen. Muli na lamang lumabas ang Birheng Maria sa iskultura ni Bernard bilang inaapakang pedestal ng buwaya. Nakahandusay ang Birheng Maria sa paanan ng buwaya na umaapak sa kanya. Kailangan daw muling buhayin ang diyos ng mga buwaya, sabi ni Bernard. Ang diyos ng mga buwaya na dating sinasamba sa lawa ng bayan namin, kung magbabasa lamang daw ako ng mga kuwento ng kasaysayan sa mga nakalimbag na pahina. Mga buwayang pinagaalayan ng mga manok, mga baka, mga karne bago pa man makapagbibiyahe nang mapayapa sa luntiang lihim na nakakubli sa ilalim ng lawa. Higit pang kilala ni Bernard ang lawa namin. Higit pang kilala niya ito kaysa sa akin na lumaki rito. Kaya, kailangan daw muling buhayin ang diyos ng mga buwaya na namatay dahil may isang santerong Tsino na naniwala na ang Birheng Maria ang nagpadala ng kahoy na sumagip sa kanya.

Ngunit hindi natapos ni Bernard ang kanyang iskultura nang gabing iyon, na taliwas sa kanyang mga binalak. Bago pa man lumabas ang ari ng bul-ol na buwaya sa saya ng Birheng Maria, bago pa man tuluyang mawala ang mga huling patunay na minsang naging santa ang kahoy na

batikuling, biglang umulan. Tikatik lamang; hindi malakas na buhos ng ulan. Isang ulan na hindi ibinuhos nang tuluyan kaya umabot hanggang kinabukasan hanggang papauwi na kami. Bago pa man mabuo ni Bernard ang detalye ng paang umaapak sa Birheng Maria at ng katawan mismo ng santa, tumawag ang kanyang tatay sa cellphone. Pagtayo ni Bernard bigla siyang napasuray. Kinailangan ko siyang alalayan sa paglakad, kung hindi mabubuwal siya bago pa man siya makaakyat sa hagdan. Ako na rin ang nagdala ng kanyang mga gamit at ng hindi pa tapos na iskultura. Hindi natantiya ni Bernard ang sipa ng lambanog. Bago pa man nabuo ang mahabang buntot ng buwaya, may aso nang umalulong sa tapat ng bahay namin habang nakaakbay sa balikat ko ang isang kamay ni Bernard upang makahakbang siya. Isang pag-alulong na nagpapahiwatig daw na may gumagalang kaluluwa sa paligid. Kaya hindi na kami pinayagan ni nanay na bumalik sa labas, kahit nang mahimasmasan na si Bernard at makausap na ang tatay niya. Matulog na raw kami.

Ngunit sa loob ng kuwarto, gusto pa ring tapusin ni Bernard ang kanyang iskultura, kahit nangangamba akong baka masugatan siya ng kanyang mga paet at makumpirmang pula rin nga ang dugong dumadaloy sa kanyang mga ugat. Dapat raw buo at hindi hati ang katawan ng bul-ol. Kung hindi, hindi magiging buo ang pahayag ng kanyang iskultura, ng kanyang sining. Anuman ang pagprotestang gawin ni Bernard, nakatulog rin siya, marahil sa pagod, marahil sa antok, marahil sa kalasingan, marahil sa napakaraming pangyayari ng araw na nakalipas na hindi na nakayanan ng kanyang isip.

Kinaumagahan, hawak-hawak ni Bernard ang estatwa nang papauwi na kami sa Maynila. Wala raw siyang magagawa kung hindi sa Maynila na ito tapusin at pintahan. Doon mabubuo ang kanyang iskultura, ngunit dito sa aming bayan iniukit ang paunang balangkas. Nagpaalam na ako kina nanay at tatay. Nangakong agad babalik upang magbakasyon nang higit na matagal. Doon sa dalampasigan nila kami inihatid habang patuloy ang tikatik na pag-ulan. Habang sumasakay kami ng lantsa, doon ko ginawa ang aking pangako. Ngunit alam nilang hindi naman agad ako makababalik dahil napagbabakasyon lang kami kung Pasko, Semana Santa, o Araw ng mga Patay. At ilang buwan pa bago dumating ang Araw ng mga Patay o ng Kapaskuhan. Sinabihan na

lamang nila ako na mag-iingat. Ni hindi kami nagkausap nina tatay at nanay, na parang hindi nila ako makakausap dahil kasama ko si Bernard. Marahil magagawa lamang nila iyon kung uuwi akong nag-iisa. Marahil nga tama si Bernard, kailangan kong umuwi nang mag-isa. Kailangang papagkasunduin, papag-isahin ko ang trabaho ko at ang tinapos kong kurso sa kolehiyo. Bitawan ang trabaho ko sa kumpanya ng kanyang ama. Ngunit paano ko maipaliliwanag sa kanya na hindi kadalang gawin iyon sa Pilipinas. Na kailangang maging hati ang tao rito sa Pilipinas. Hindi naman kinakailangang magkatugma ang lahat. Wala namang nagsasabi na dapat magkatugma ang pagnanasa ng tao at ang isinasabuhay niyang buhay. Wala kaming pinagkaiba ni Bernard na hati ang pinagmulang lupa, at pinagpapasyang pagtugmain ng kanyang lupang tinitirhan. Dahil babalik din siya sa Estados Unidos kapag nakumpleto na niya ang kanyang iskultura. Tiyak iyon. Paano ko sa kanya maipaliliwanag ang pinta ni Juan Luna, ang mga namatay na artistang natabunan ng pagkamatay ni Rico Yan, ang sabi ni Balagtas sa kanyang asawa: na putulin ang kamay ng kanilang mga anak kung sakali't tutulad sa kanya?

Nakikita ko na kung paano hahawakan ni Bernard ang estatwa sa kanyang paglalayag sa kaulapan pabalik ng Estados Unidos. Inilagay ng bangkero at ng dalawa pa niyang kasamahang binata ang mga bagahe namin sa loob ng lantsa. Pinaandar ang motor at pumalaot na kami sa lawa. Wala na kaming ibang napag-usapan ni Bernard. Marahil dahil naubos na ang mga kuwento. Marahil dahil tapos na ang proyekto. Marahil dahil parang lumulutang pa ang aming ulo sa lambanog. Idinuduyan kami ng aming mga iniisip. Idinuduyan kami ng luntiang lihim ng lawa ng La Purisima.

Bigla na lamang naming namalayang huminto ang lantsa sa gitna ng lawa. Biglang tumahimik ang paligid. Napakatahimik hindi lamang dahil pinatay ng bangkero ang motor ng lantsa. Tinanong ko ang bangkero kung ano ang problema, saka niya itinuro ang kaluntian ng lawa. Huminto na ang tikatik na pag-ulan. Nabalot ng maligamgam na hangin ang paligid. Saka lamang namin napansin ni Bernard na nawawala ang kaluntian ng lawa. Napapalitan ng batik-batik na puti. Nang tingnan namin ang tubig sa baba ng lantsa saka namin natuklasang mga isda silang lumulutang mula sa pusod ng lawa. Mga patay

na isdang lumulutang sa kaluntian ng lawa. Puti ang kanilang mga mata. Maputla ang kanilang kaputian. Katulad ng salamin ng upisina ng ama ni Bernard na ipinakikita ang kadahupan ng kalangitan ng siyudad ng Maynila. Nang may makasalubong kaming isa pang bangka, nagtanong ang bangkero namin kung ano ang nangyari. Ipinaliwanag ng nakasalubong namin na nalason marahil ang mga isda ng lawa sa mga gamot na ginagamit ng mga mangingisda sa mga nakabaklad na pala-isdaan. Marahil dinala ang mga gamot sa ilalim ng kakaibang agos ng lawa. Marahil raw nagambala ang natural na lason mula sa bulkang kalapit ng lawa dahil sa tikatik na pag-ulan. Hindi na muling pinaandar ng bangkero ang motor ng aming lantsa, dahil masisira lamang ang elisi nito sa kapal ng isdang nakalutang sa tubig. Ang sagwan na lamang ang ginamit niya. Sumagwan sila. Tumulong na rin kami ni Bernard sa pagsagwan kahit hindi kami marunong. Naramdaman namin kung paano tumatama ang dahon ng sagwan sa bangkay ng mga isda. Naging maselan ang pandinig namin sa tunog ng mga bangkay na tinatamaan sa aming pagsagwan.

Hindi pa kami nakalalayo nang biglang mapasigaw ang aming bangkero at itinuro ang iskulturang inilapag ni Bernard sa gitna ng lantsa. Itinuro niya itong parang higit na nakakatakot pa kaysa sa mga lumulutang na isda sa paligid namin. Nang tingnan namin ang iskultura, saka namin naintindihan. Dumudugo ang iskulturang inukit ni Bernard mula sa antigong estatwa ng Birheng Maria. Nagpapawis ng dugo. Hindi lamang ang hindi pa tapos na inaapakang birhen sa paanan ng buwaya. Hindi lamang ang mata ng birhen ang lumuluha ng dugo, kundi pati ang mga mata ng buwaya, dumudugo pati ang mga inukit na kaliskis nito. Dumudugo ang buong iskultura na parang iisang imahen sila, na walang paghihiwalay ang buwaya at ang birhen—hindi lamang ang birhen kundi pati ang buwayang umaapak sa kanya.